

Werkplan 'Repressie, vervolging en handelingsmogelijkheden van homoseksuelen tijdens, voor en na de bezetting in Nederland'

Onderzoeker: drs Anna C.M. Tijsseling
Instituut: IISG
Adres: Cruquiusweg 31,
NL - 1019 AT Amsterdam
☎: 020-6685866
@: ati@iisg.nl

1. Onderzoekstitel
2. Onderzoeksdoel
3. Toelichting
4. Onderzoeksvragen
5. Te gebruiken bronnen
6. Gebruikte literatuur
7. Tijdsplan (vier jaar)
8. Hoofdstukkenindeling
9. Biografie

1. Onderzoekstitel

Uitsluiting, repressie en *agency*¹. Homoseksuelen in Nederland in de periode 1911-1970.

2. Onderzoeksdoel

Dit proefschrift onderzoekt zowel de repressie, uitsluiting als handelingsmogelijkheden van homoseksuelen in de periode 1911-1970 in Nederland. Om over het effect van de bezettingstijd op de groep (vervolgde) homoseksuelen uitspraken te kunnen doen, is het nuttig om zowel de vooroorlogse als de naoorlogse periode te betrekken bij dit onderzoek. Alleen dan is een zinvolle uitspraak over de impact van de bezetting op het leven van homoseksuelen mogelijk. Als beginpunt is gekozen voor 1911, het jaar waarin artikel 248bis in het Wetboek van Strafrecht is opgenomen. Als eindpunt de mislukte poging om een krans te leggen ter nagedachtenis aan de vervolgde homoseksuelen op de Dam in Amsterdam op 4 mei 1970.²

3. Toelichting

Direct na de capitulatie van de Nazi's en het einde van de bezetting kwam er psycho-sociale hulpverlening voor groepen vervolgingslachtoffers op gang.³ Toch heeft het tot aan de jaren zeventig geduurd vooraleer de maatschappelijke aandacht voor vervolgingslachtoffers toenam. Op de Auschwitz-herdenking van 1968 vroeg de dichter en journalist Ed Hoornik aandacht voor het feit dat er voor de slachtoffers van het verzet sinds 1947 een goede pensioenwet bestond, terwijl er voor de vervolgden, die deels in concentratiekampen hadden verbleven, geen regeling was.⁴ Daar kwam verandering met de invoering van de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers (WUV) op 22 november 1972. De erkenning van diegenen die op grond van homoseksualiteit zijn vervolgd kwam – na langdurige strijd door homoseksuele belangengroepen – pas later, met 1986 en 1990 als markeringspunten. In 1986 werd de WUV uitgebreid met homoseksualiteit als vervolgingsgrond. In 1990 werd Tiemon Hofman – als eerste – erkend als vervolgd op grond van homoseksualiteit.⁵

Besprekingen over naoorlogs rechtsherstel vanuit de Nederlandse overheid resulteerden in het kabinetsbesluit op 8 februari 2001 om een bedrag ter beschikking te stellen voor historisch onderzoek naar de repressie van homoseksualiteit en de vervolging van homoseksuelen in Nederland. Dit voorstel voor een proefschrift is onderdeel van een driedelig project 'Repressie van homoseksualiteit en homoseksuelen gedurende de Tweede Wereldoorlog' in het kader van rechtsherstel aan homoseksuelen.

De geschiedschrijving over homoseksualiteit en de Tweede Wereldoorlog heeft zich in Nederland voornamelijk vooral voltrokken langs de lijnen van de strijd om erkenning en

---

¹ Onder *agency* versta ik de mate waarin je vorm kunt geven aan je eigen leven, naar eigen inzicht, zonder inmenging, en daarover kunt vertellen zonder je af te vragen of je jezelf daarmee schade zult berokkenen. Aangezien iedereen zich ontplooit in een maatschappelijke context, zijn maatschappelijke en politieke tolerantie de andere kant van dezelfde medaille. Politieke tolerantie is de mate waarin burgerrechten en algemeen aanvaarde democratische principes aan impopulaire minderheidsgroepen worden toegekend en deze ook worden beschermd.

² Polygoon Hollands Nieuws (04-05-1970)

³ Jolande Withuis (2002) *Erkenning: van oorlogstrauma tot klaagcultuur*

⁴ A.J. van der Leeuw (1993) *Tien jaar WUV* p.: 4.

⁵ Judith Schuyf (2003) *Levenslang*

ontkenning van de vervolging van homoseksuelen. Met name de discussie rondom het rapport van Yvonne Scherf uit 1987 maakt duidelijk dat er tot in de jaren tachtig in principe twee dominante meningen waren.⁶ Opmerkelijk is overigens dat ten tijde van de publicatie van haar rapport de conclusies achterhaald waren. Inmiddels lag de erkenning van de vervolging vast in onder andere de Handelingen van de Tweede Kamer. Die strijd maakt dat de WUV en haar definitie van vervolging van grote invloed is geweest op de gestelde onderzoeksvragen en –resultaten.

In het kader van dit promotieonderzoek is de definitie van vervolging in de WUV te nauw. Hierin wordt een antwoord gezocht op de vraag welke effecten de Tweede Wereldoorlog heeft gehad voor ‘homoseksueel leven’ in Nederland in de periode 1911-1970. In dit onderzoek moet niet alleen worden gekeken naar de vervolging van homoseksuelen. Het volstaat tevens niet om alleen te kijken naar de minder manifeste maar net zo reële repressie van homoseksualiteit. Er moet ook een antwoord worden gevonden op de vraag of de bezettingstijd meer mogelijkheden bood voor ‘homoseksueel leven’ dan de voor- en naoorlogse periode. Niet voor niets stelde Jaap Hoogstra in 1995, gevraagd naar zijn oorlogservaringen: “Dat was Sperrtijd, dan was het ’s avonds om tien uur, soms om negen uur, dat verschilde wel, maar dat was dan zo dat je ’s avonds niet meer de straat op kon tot ’s ochtends een uur of zes. Dat weet ik niet precies meer. Nou, en dan bleef je bij elkaar slapen. En dus, was het al spoedig de naam van spermatijd in die oorlog. Dat was een.. Dat vond ik wel een mooie nichtenuitdrukking: spermatijd.”⁷

Met dit onderzoek wil ik een beeld schetsen van de verschillende mogelijkheden die repressie en vervolging met zich mee hebben gebracht. Daarbij let ik op toename of afname van mogelijkheden tot deelname op de arbeidsmarkt, aan bezoek van uitgaansgelegenheden en qua huisvesting. In sommige gevallen nam de ruimte voor homoseksueel handelen toe, in andere gevallen nam de ruimte om überhaupt te handelen, laat staan homoseksueel handelen, af. De documentaire ‘Paragraaf 175’ over vier homoseksuele mannen en één homoseksuele vrouw, gemaakt door Rob Epstein en Jeffrey Friedman, laat dit op indringende wijze zien.⁸ Naast het verhaal van een joodse verzetsstrijder, wordt het verhaal van een ex-gedetineerde en Duits militair geplaatst. Weer een ander verhaal gaat over het leven en zwijgen van een homoseksueel vervolgingslachtoffer die achteneneenhalf jaar in een concentratiekampen heeft doorgebracht.

De inbedding van dit onderzoek in een theoretisch kader begint wat mij betreft bij nadenken over Johan Huizinga’s definitie van geschiedschrijving: “Geschiedenis is de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden.” Geschiedschrijving vindt niet plaats in een vacuüm en vandaar dat een helder begrip van concepten waar een historicus mee aan de slag gaat wenselijk is. Wat betreft concepten moeten de termen ‘homoseksueel’ en ‘heteroseksueel’ worden toegelicht. Tegenstellingen tussen ‘homoseksueel’ en ‘heteroseksueel’ zijn geen neutrale gegevens. Ze worden zinvol in een bepaalde historische context. De ‘zelfgeïdentificeerde, affirmatieve en militante homoseksuele identiteit’⁹ die in de jaren zeventig opkomt, heeft zeker geen betrekking op alle homoseksuelen in de periode

⁶ Yvonne Scherf (1987) *De vervolging van homoseksualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog*

⁷ ‘Roze driehoek, vergeten symbool’ (31.05.1995) in: ‘Dames en Heren,’ Lokale Amsterdamse omroep ‘Salto’

⁸ Epstein en Friedman (2002) *Paragraaf 175*

⁹ Robert Aldrich, 2003: p. 8

1911-1970. De term 'homoseksueel' bevat ideeën over een bepaalde hiërarchie en machtsrelaties tussen mensen. Momenten van in- en uitsluiting zijn daarom interessant. *Wie* kan op *welke* momenten op grond van *welke* legitimering gecategoriseerd worden of categoriseren, en *waarom*? Antwoord op die vragen biedt informatie de mate waarin individuen konden beschikken over hun eigen leven. Omdat de 'wie'-vraag van doorslaggevend belang is in dit onderzoek, is archiefonderzoek naar casuïstiek, naar homoseksuele 'gevallen' van belang. Hoewel er reeds onderzoek is gedaan naar wie er vervolgd is op grond van homoseksualiteit, zijn er hiaten te signaleren. Dit onderzoek stelt zich ten doel in ieder geval een deel van die hiaten te vullen met de resultaten van nieuw bronnenonderzoek. Voor wat betreft de vervolgte homoseksuelen is er qua bronmateriaal vooral veel gedaan met archieven van de gemeentepolitie.¹⁰ Er is nog weinig werk gemaakt van archieven van gevangenen en huizen van bewaring.

---

¹⁰ Zie: Yvonne Scherf (1987) *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog*; Pieter Koenders (1996) *Van Christelijk réveil tot seksuele revolutie*

4. Onderzoeksvragen

Probleemstelling

Op welke wijze werd het leven van mensen in Nederland die gedurende de Tweede Wereldoorlog als homoseksueel werden gecategoriseerd beïnvloed door de Nederlandse overheid in de periode 1911-1970, door de bezettende macht in de periode 1940-1945 en door maatschappelijke opvattingen over wat als 'normaal' werd gezien in de periode 1911-1970?

Vraagstelling

1. Welke invloed heeft de bezetting van Nederland door Nazi-Duitsland op het beleid ten aanzien van homoseksuelen en op mogelijkheden voor *agency* voor homoseksuelen in de perioden 1911-1940, 1940-1945 en 1945-1970?
  - a. Verandert de vervolging van homoseksuelen en repressie van homoseksueel leven in Nederland in de periode 1940-1945 ten opzichte van de periode 1911-1940?
  - b. Verandert de vervolging van homoseksuelen en repressie van homoseksueel leven in Nederland in de periode 1945-1970 ten opzichte van de periode 1940-1945?
2. Op welke wijze werden de levens en mogelijkheden tot *agency* van homoseksuelen beïnvloed door beleidsmatige, juridische, economische en maatschappelijke in- en uitsluitingsmechanismen in de Nederlandse samenleving in de periode 1911-1970?

5. Te gebruiken bronnen

Nederlandse overheid

Archieven Ministerie van Justitie

Archieven Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Archieven Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu

Nationaal Archief

Registratie en vervolging homoseksuelen

Archieven zedenpolitie

Archieven gevangenissen en huizen van bewaring

Archieven kampen rondom Keulen, Berlijn en Hamburg

Archieven 'Arbeitseinsatz'-kampen in Nederland

Persoonskaarten en gegevens Burgerlijke Stand

Registratie en vervolging asocialen

Archieven rijksevacuatiekampen, vrouwenoord en gezinsoorden

Persoonskaarten en gegevens Burgerlijke Stand

Literatuur

Geschiedschrijving vervolging homoseksuelen voor, gedurende en na de Tweede Wereldoorlog

6. Gebruikte literatuur

Literatuur

- Consoli, Massimo Consoli, (1980) *Homocaust: from the reform of the Soviet codes in 1934 to the slaughter in Nazi fields. Persecution of homosexuals in Russia under Stalin and in Germany under Hitler*
- Couch, Terrie (1991) 'The Legacy of the Black Triangles', in: *Windy City Times*
- Cowell, Allan (1996) 'Germans debate memorial to gays persecuted by Nazis', in: *New York Times*
- Frijtag Drabbe Kuenzel, Geraldien van (1999) *Het recht van de sterkste: Duitse strafrechtspleging in bezet Nederland*
- Kent Gerard and G. Hekma (1989) *The pursuit of sodomy male homosexuality in Renaissance and enlightenment Europe* (New York etc.)
- Giles, Geoffrey J. (1992) 'The most unkindest cut of all': Castration, homosexuality and Nazi justice', in: *Journal of Contemporary History* 27
- Giles, Geoffrey J. (2001) 'The Institutionalization of Homosexual Panic in the Third Reich', in: Gellately, Robert and Nathan Stoltzfus (red.), *Social Outsiders in the Third Reich*
- Heinz Heger (1972) *Die Männer mit dem rosa Winkel der Bericht eines Homosexuellen über seine KZ-Haft von 1939-1945* (Hamburg)
- Heineman, Elizabeth D. (2002) 'Sexuality and Nazism: The doubly unspeakable?' in: *Journal of the History of Sexuality* Vol. 11
- Hekma, Gert (1987) *Homoseksualiteit een medische reputatie : de uitdoktering van de homoseksueel in negen-tiende-eeuws Nederland* (Amsterdam)
- Hekma, Gert (1988) 'Man of geen man: Een historiografie van homoseksualiteit', in: *Sociologisch tijdschrift*
- Gert Hekma (1989) *Goed verkeerd een geschiedenis van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in Nederland* (Amsterdam)
- Hekma, Gert (1992) *Honderd jaar homoseksuelen documenten over de uitdoktering van homoseksualiteit* (Amsterdam)
- Hekma, Gert (1992) *De roze rand van donker Amsterdam de opkomst van een homoseksuele kroegcultuur, 1930-1970* (Amsterdam).
- Hekma, Gert, Harry Oosterhuis en J.D. Steakly (1996) *Gay men and the sexual history of the political left* (New York)
- Hekma, Gert (2002) 'Homo's in Nazi-Duitsland: ambivalenties en clichés', in: *Auschwitz Bulletin: een uitgave van het Nederlands Auschwitz Comité* Vol. 46
- Gert Hekma (2002) 'The Nazi Persecution of Gays', in: *Journal of Homosexuality* Vol. 43
- Koenders, Pieter (1996) *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam)
- Koenders, Pieter (1984) *Homoseksualiteit in bezet Nederland verzwegen hoofdstuk* (Amsterdam)
- Ruediger Lautmann (1980) 'The Pink Triangle: The Persecution of homosexual males in concentration camps in Nazi Germany', in: *Journal of Homosexuality*
- Leeuw, A.J. van der (1993) 'Twintig jaar WUV; een terugblik', in: *Oorlog en Recht* 1
- Lieshout, Maurice van (1992) *Een groeiend zedelijk kwaad documenten over de criminalisering en emancipatie van homoseksuelen, 1910-1916* (Amsterdam).
- Frenk v. d. Linden (1999) *Verzetman Hans van der Leeuw over zijn eigen oorlog. De geschiedenis drukt als een steen op mijn borst.* in: NRC

- Müller, Joachim (2000) 'Das Leben des Walter Schwarze', in: Joachim Müller et. al (eds) *Homosexuelle Männer im KZ Sachsenhausen* (Berlijn).
- Reithler, Mirko (1995) *De Ravelijn in cultuur-historisch perspectief* (Maastricht)
- Riggle, Ellen D. en Allan L. Ellis (1994) 'Political tolerance of homosexuals: The role of group attitudes and legal principles', in: *Journal of Homosexuality* Vol. 26 (4)
- Yvonne Scherf (1987) *De Vervolging van Homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog* [ongepubliceerd rapport]
- Schnabel, Reimund (1966) *Die Frommen in der Hölle. Geistliche in Dachau* (Berlin)
- Scott, Joan Wallach (1989) 'Deconstructie van gelijkheid-versus-verschil. De bruikbaarheid van de post-structuralistische theorie voor het feminisme', in: *Het raadsel vrouwengeschiedenis. Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*
- Schuyf, Judith (2003) *Levenslang Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier* (Amsterdam)
- Schuyf, Judith (1995) *Een stilzwijgende samenzwering lesbische vrouwen in Nederland 1920-1970* (Amsterdam)
- Judith Schuyf (2002) 'Zij dienen als onkruid in den Nederlandschen tuin te worden uitgerot: Nederlandse homoseksuelen in de Tweede Wereldoorlog', in: *Auschwitz bulletin : een uitgave van het Nederlands Auschwitz Comité* Vol. 46
- Schopmann, Claudia (1996) 'Days of Masquerade - Life stories of lesbians during the Third Reich', in: *The Times*
- Sergeant, Mark (1994) 'De nazivervolging van homoseksuelen: de homocaust', in: *Zigò*
- Tijsseling, Anna (2003) 'Blijde boodschap. De botsing van antidiscriminatiebeginselen en godsdienstvrijheid', in: *Lover. Tijdschrift voor Feminisme, Cultuur en Wetenschap*
- Hutter, Joerg (1993) 'The Social Construction of Homosexuals in the Nineteenth Century: The Shift from the Sin of the Influence of Medicine on Criminalizing Sodomy in Germany', in: *Journal of Homosexuality* Vol. 24
- Wachsmann, Nikolaus (2001) 'From indefinite confinement to extermination. 'Habitual criminals' in the Third Reich', in: Robert Gellately and Nathan Stoltzfus (editors), *Social Outsiders in Nazi Germany* (Princeton and Oxford)
- Weeks, Jeffrey (1997) *Sexuality* (London)
- Wel, Frits van (1988) *Gezinnen onder toezicht de Stichting Volkswoningen te Utrecht, 1924-1975* (Amsterdam)
- Withuis, Jolande (2002) *Erkenning: van oorlogstrauma naar klagcultuur* (Amsterdam)

Beeld en geluid

- NOVA (1994) *Ans van Dijk*.
- Polygoon Hollands Nieuws (1970) *Herdenking slachtoffers Tweede Wereldoorlog in Amsterdam en Westerbork*
- Polygoon Hollands Nieuws (1970) *Bevrijdingsfestiviteiten door het hele land*.
- Rob Epstein en Jeffrey Friedman (2002) *Paragraaf 175*.

7. Tijdsplan (vier jaar)

Eerste promotiejaar, februari 2004 – februari 2005		
01-05-2004	Tussenstand historiografische analyse	Deadline Posthumus: 03-05-2004
01-06-2004	Concept hoofdstuk historiografie	
01-06-2004	Bronnenonderzoek homoseksuelen en asocialen	
01-09-2004	Concept hoofdstuk theoretisch kader en historiografie	Deadline Posthumus: 01-09-2004
01-12-2004	Concept analyse nieuw bronmateriaal	
Tweede promotiejaar, februari 2005 – februari 2006		
01-02-2005	Concept hoofdstukkenindeling	
01-03-2005	Bronnenonderzoek homoseksuelen in Nederland	
01-06-2005	Concept analyse nieuw bronmateriaal	
01-07-2005	Bronnenonderzoek asocialen in Nederland	
01-08-2005	Concept analyse nieuw bronmateriaal	
01-09-2005	Bronnenonderzoek homoseksuelen in Duitsland	
01-11-2005	Concept analyse nieuw bronmateriaal	
Derde promotiejaar, februari 2006 – februari 2007		
01-02-2006	Bronnenonderzoek asocialen in Duitsland	
01-03-2006	Concept analyse nieuw bronmateriaal	
01-06-2006	Schrijven eerste versie proefschrift	
Vierde promotiejaar, februari 2007 – februari 2008		
01-02-2007	Eerste versie proefschrift af	
01-03-2007	Herschrijven en redactie	
01-06-2007	Beeldredactie	
01-09-2007	Eindbespreking en manuscript naar uitgever	
01-02-2008	Promotie	

8. Hoofdstukkenindeling

Inleiding

Hoofdstuk een. Theoretisch raamwerk en historiografie

2.1. *Morele toegang tot de samenleving*

2.2. *Concepten als evenementen – de strategie van de empirisch-filosoof*

2.3. *Nationale context and historiografische analyse*

Hoofdstuk twee. Seksuele controle in Nederland, 1911-1940

2. 1. *Inleiding*

2.2. *Repressie en vervolging – Gebeimbouding en schandalen*

2.3. *Vroege emancipatoire geluiden*

2.4. *Morele toegang tot de Nederlandse samenleving, 1911-1940*

Hoofdstuk drie. Seks, Nazi's en het dansverbod, 1940-1945

3. 1. *Inleiding*

3.2. *De verruiming van gecriminaliseerd gedrag*

3.3. *De teloorgang van de homo-scene?*

3.4. *Morele toegang tot de Nederlandse samenleving, 1940-1945*

Hoofdstuk vier. Collaborateurs en morele patriotten, 1945-1970

4.1. *Inleiding*

4.2. *Morele paniek*

4.3. *Homoseksuele emancipatie in een tijdsgericht van nieuwe definities van 'goed' en 'kwaad'*

4.4. *Morele toegang tot de Nederlandse samenleving, 1945-70*

Hoofdstuk vijf. Conclusies en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

5.1. *Inleiding*

5.2. *(Dis-)continuïteit in morele toegang tot de samenleving*

5.3. *Maatschappelijke verandering*

5.4. *De invloed van sociale groepen op maatschappelijke verandering*

5.5. *Aanbevelingen voor vervolgonderzoek*

Literatuur and archiefmateriaal

Index

9. Biografie

Drs Anna Tijsseling (1977) studeerde Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam in de periode 1995-2001. Na het afronden van haar studie met een scriptie over de rol van 'ouwejongejuffrouwen' in laat negentiende eeuwse debatten over vrouwenemancipatie, startte zij met werken voor prof. dr Geoffrey Jones in het Unilever History Project. In dit kader deed ze onderzoek naar Unilever's personeelsbeleid in de periode 1960-1990 en de plaats en ontplooiingsmogelijkheden van vrouwen in Unilever in dezelfde periode. Voordat zij aan haar promotieproject over het leven van homoseksuelen in Nederland in de periode 1911-1970 begon, stond ze in Rotterdam voor de klas als geschiedenisdocent (2002) en werkte ze als fractiemedewerker Volkshuisvesting en Sociale Zaken voor de Tweede Kamerfractie van de Socialistische Partij (2003.) Daarnaast stond ze in 2002 aan de wieg van het lesbisch platform Femfusion (<http://www.femfusion.nl>) en is ze nu columnist voor het Roze Rijk van de NPS. Tot slot, is ze sinds 2004 redacteur van het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*.